

УДК 340.5 : 342.4 : 342.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.5>

АФІНСЬКА ДЕМОКРАТІЯ: ПРАВО ГОЛОСУ, СУД ПРИСЯЖНИХ ТА ВИБОРЧІ МЕХАНІЗМИ

Гришко В.І.,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
та спеціальних юридичних дисциплін
Національного університету водного господарства
та природокористування
ORCID: 0000-0001-9257-4535
e-mail: v.i.grichko@nuwm.edu.ua*

Цевух А.І.,

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 – Право
Національного університету водного господарства
та природокористування
ORCID: 0000-0001-9696-5971
e-mail: tsevukh_p24@nuwm.edu.ua*

Гришко В.І., Цевух А.І. Афіньська демократія: право голосу, суд присяжних та виборчі механізми.

Афіньська демократія, яка сформувалася у Стародавніх Афінах VI-IV століття до нашої ери, є унікальним історичним феноменом, який заклав основи для багатьох сучасних правових інститутів. Дана наукова робота аналізує ключові елементи афіньської демократії - право голосу, суд присяжних та виборчі механізми, як прототип сучасних демократичних і правових практик. У дослідженні акцентовано увагу на тому, як афіньські інститути стали фундаментом для розвитку сучасних принципів народовладдя, судочинства та громадської участі.

Хоча в Афінах було право голосу, яке було основою демократичного устрою, доступ до нього мали лише виключно вільні чоловіки-громадяни. Робота розглядає як Екклесія (Народні збори) забезпечувала пряму участь громадян у прийнятті рішень, що стало прообразом сучасних форм прямої та представницької демократії. Особливу увагу в науковій праці приділено важливим реформам Солона, Клісфена та Ефіяльта, завдяки яким було розширено громадські права та сформовано інклюзивнішу політичну систему.

Суд присяжних або як він називався Гелієя, є одним із найвизначніших внесків Стародавніх Афін у правову культуру. У роботі аналізується організація суду, принципи відбору присяжних та його роль у забезпеченні справедливості. Порівняння з сучасними судовими системами дозволяє виявити спільні риси, такі як незалежність суддів та принцип рівності перед законом, а також відмінності що зумовлені історичним контекстом та еволюцією права.

Виборчі механізми Афін до яких належить жеребкування та ротація посад, досліджуються як важливі інструменти запобігання концентрації влади в одних руках і забезпечення участі широких верств громадян. Наукова праця детально розглядає діяльність Буле (Ради п'ятисот), принципи її формування та функції, а також порівнює її з сучасними виборчими системами.

Наукова праця підкреслює актуальність афіньського досвіду для розуміння витоків демократичних інститутів та досліджує його вплив на формування сучасних правових систем. Висновки акцентують увагу на унікальності афіньської демократії, як моделі, де поєднувалися пряма участь громадян в управлінні містом-державою і складні правові механізми, а також на тому, яке значення мала ця модель для розвитку принципів верховенства права і громадянських свобод.

Ключові слова: афінська демократія, суд присяжних, виборчі механізми, право голосу, народовладдя, Екклесія, Гелієя, Буле.

Grishko V.I., Tsevukh A.I. Athenian democracy: the right to vote, jury trial and electoral mechanisms.

Athenian democracy, which was formed in Ancient Athens in the 6th-4th centuries BC, is a unique historical phenomenon that laid the foundations for many modern legal institutions. This scientific work analyzes the key elements of Athenian democracy - the right to vote, jury trial and electoral mechanisms, as a prototype of modern democratic and legal practices. The study focuses on how Athenian institutions became the foundation for the development of modern principles of democracy, justice and public participation.

Although Athens had the right to vote, which was the basis of the democratic system, only free male citizens had access to it. The work examines how the Ecclesia (People's Assembly) ensured the direct participation of citizens in decision-making, which became the prototype of modern forms of direct and representative democracy. The scientific work pays special attention to the important reforms of Solon, Cleisthenes and Ephialtes, thanks to which public rights were expanded and a more inclusive political system was formed.

The jury, or as it was called Helica, is one of the most significant contributions of Ancient Athens to legal culture. The work analyzes the organization of the court, the principles of jury selection and its role in ensuring justice. A comparison with modern judicial systems allows us to identify common features, such as the independence of judges and the principle of equality before the law, as well as differences due to the historical context and the evolution of law.

The electoral mechanisms of Athens, including lotteries and rotation of positions, are studied as important tools for preventing the concentration of power in one hand and ensuring the participation of broad segments of citizens. The scientific work examines in detail the activities of the Boule (Council of Five Hundred), the principles of its formation and functions, and also compares it with modern electoral systems.

The scientific work emphasizes the relevance of the Athenian experience for understanding the origins of democratic institutions and explores its influence on the formation of modern legal systems. The conclusions focus on the uniqueness of Athenian democracy as a model that combined direct citizen participation in the governance of the city-state and complex legal mechanisms, as well as on the importance of this model for the development of the principles of the rule of law and civil liberties.

Key words: Athenian democracy, jury trial, electoral mechanisms, the right to vote, democracy, Ecclesia, Helica, Boule.

Постановка проблеми: Афінська демократія VI - IV ст. до н.е. є одним із перших відомих прикладів народовладдя, що вплинула на формування сучасних демократичних інститутів. Право голосу, суд присяжних та виборчі механізми Стародавніх Афін стали прототипом багатьох правових практик сучасності в системах судочинства та управління. Проте, справедливо буде зауважити, що афінські інститути мали певну специфіку - були обмеження стосовно участі у політичному житті для жінок, рабів та іноземців. Відповідно виникають питання в рамках історичного контексту щодо відповідності тогочасних норм сучасним уявленням про демократію та верховенство права.

Необхідно провести комплексний аналіз афінських демократичних механізмів, їхньої структури, функціонування та вплив цих механізмів на формування сучасної демократії.

Відсутність однозначного розуміння зв'язку між античними практиками та сучасними правовими системами ускладнює оцінку історичного значення афінської демократії для становлення сучасних демократичних інститутів.

Мета дослідження полягає в дослідженні афінської демократії та її інститутів і їх значення для формування сучасної демократичної системи.

Стан опрацювання проблематики: зважаючи на важливість афінської демократії для становлення сучасної демократії та її інститутів, виникає постійна потреба в дослідженні цього важливого питання, але, станом на зараз, кількість подібних досліджень достатньо обмежена. В. Ніколенко у своїй праці, досліджував афінську державу та демократію у розрізі наукової спадщини Арістотеля. С.О. Голованов вивчав постать Сократа та його погляди на афінську демократію.

Я.В. Бенъ своєю працею розглянув утвердження демократії участі в публічному управлінні держав Античності. АІ. Шаульський, розглянув у дослідженні полісний демократичний ідеал афінян за промовою Перікла у творі «Фукіда».

Виклад основного матеріалу: Афіньська демократія, яка виникла у період VI–IV століття до нашої ери в Стародавніх Афінах, є одним із найвпливовіших політичних явищ історії людства [1, с. 200]. Вона відома тим, що саме нею було започатковано принципи сучасної демократії, а й також створено інституції, які мають вплив на розвиток правових і політичних систем усього сучасного світу. Ця система мала особливість у поєднанні прямої участі громадян в житті міста – держави та складної системи управління, що вирізняло Афіни від тогочасних держав Античності, де в більшості формами правління були тиранії, олігархії чи монархії [2, с. 89]. Основними елементами демократії Афінів були право голосу, суд присяжних (Гелієя) та механізм вибору посадовців через жеребкування, ротацію та вибори. Такі елементи сформували основу політичного життя міста і стали зразком для майбутніх демократичних практик.

Процес формування демократії в Стародавніх Афінах не був миттєвим процесом, а явищем, яке відбувалося протягом століть і було зумовлене глибокими соціально-економічними та політичними змінами. У VII ст. до н.е. Афіни, як і багато інших грецьких полісів (міст-держав), були під владою аристократії – евпатридів. Влада в полісі належала Раді Ареопагу та архонтам, які обиралися з аристократичного прошарку. Внаслідок цього, така модель управління призвела до зростання соціальної нерівності, обмеження прав більшості населення та боргового рабства, що стало причиною реформ та поступового переходу до демократичного ладу.

Період реформ мав декілька етапів. Перший етап розпочався з реформ Солон – архонта з надзвичайними повноваженнями, якого було обрано у 594/593 році до н.е. для подолання глибокої соціально-економічної кризи. Аристотель та Плутарх згадують Солон, як мудрого законодавця, який своїми реформами прагнув відновити соціальну рівновагу та запобігти громадянському конфлікту. Серед важливих реформ варто згадати сейсахтею (скидання тягара) – було скасоване боргове рабство та звільнено боржників, які потрапили у неволю [3, с. 91]. Реформа послабила вплив аристократії на життя міста-держави і відновила економічну свободу багатьох селян.

Було впроваджено майновий поділ громадян на 4 класи згідно річного доходу (у медімнах – одиниця виміру зерна): пентакосімедіани (дохід 500+ медімнів) – найзаможніший клас, мали доступ до найвищих посад за типу архонта та скарбників; вершники (дохід – від 300 до 500 медімнів) – отримували змогу мати доступ до посад середньої ланки; зевгіти (дохід від 200 до 300 медімнів) – мали право на участь у політичному житті та військових кампаніях; фети (дохід менше 200 медімнів) – найбідніший клас суспільства, мали право голосу в Екклесії, проте не могли обіймати вищі посади. Дана система замінила попередню, що засновувалася на походженні і створила більш прозору структуру, хоча політичні права все ще залежали від багатства [4, с. 301–302].

Солон розширив повноваження Екклесії (народних зборів), дозволивши усім громадянам, включно з фетами, брати участь у голосуванні.

Екклесія стала майданчиком обговорення законів і політичних питань, не дивлячись на свою обмежену роль у порівнянні з пізнішим періодом.

Було створено орган – Раду чотирьохсот, яка стала попередником Ради п'ятисот [5, с. 117]. Складалася з 400 громадян (по 100 від кожної з чотирьох старих філ) та готувала питання для Екклесії і виконувала дорадчі функції. До компетенції народного суду – Гелієї, було запроваджено апеляцію на рішення магістрантів, що стало інструментом демократизації судочинства. Склад цього суду складався з присяжних та обраних із громадян.

Солон своїми реформами хоч і не зміг створити повноцінну демократію, проте заклав основу для ширшої участі громадян у політичному житті, послабивши монополію аристократії на владу. Аристотель у своїй праці «Афіньські політії» підкреслив, що Солон прагнув балансу між аристократією та народом, уникаючи радикальних змін, які могли призвести до конфлікту між класами.

Другий етап проведення реформ розпочав Клісфен (508–507 роки до н.е.) в умовах політичної нестабільності після доби тиранії Пісістратидів (Пісістрата та його синів, 561–527 до н.е.), що загальмувало демократичний розвиток. Клісфена називають «батьком демократії», який провів ряд важливих реформ, що у підсумку стало вирішальними кроками для становлення демократії. По-перше, було проведено територіальну реформу – скасовано стару систему родових філ і впроваджено нову на основі територіального поділу.

Таким чином, Афінську державу було поділено на деми (місцеві громади), які об'єднували в тритії, а ті у десять нових філ. Для запобігання домінуванню впливових родів, кожна філа включала деми з різних регіонів (міста, сільська місцевість, узбережжя).

По-друге, Раду чотирьохсот замінено на Раду п'ятисот - по 50 представників від кожної філи, що обираються жеребкуванням. Рада готувала справи для Народних зборів, контролювала адміністрацію та виконання рішень, а її членів обирали на один рік без можливості переобрання для постійного оновлення влади.

По-третє, за часів Клісфена виникла процедура вигнання осіб, які могли загрожувати демократії - остракізм [6, с. 144]. Таке рішення приймалося шляхом голосування і якщо за таке рішення віддали голос щонайменше 6 тисяч осіб, особу виганяли з поліса на 10 років, при цьому не позбавляючи його громадянства чи майна. Механізм став запобіжником узурпації влади. Реформи Клісфена здійснили значне просування до стабільної демократії, забезпечивши рівний доступ громадян до управління державою, незалежно від походження у поєднанні з ефективним механізмом стримування аристократичного впливу.

Третій етап становлення демократії в Афінах тривав протягом V ст. до н.е., де реформи Ефіальта та Перикла остаточно утвердили радикальну демократію в Афінах. У 462/461 році до н.е. Ефіальт провів ряд реформ на утвердження демократії в Афінах, де головним кроком цих реформ стало обмеження влади Ареопагу, який був останнім bastionом влади аристократії. Його судові та наглядові функції були передані Екклесії, Буле та Гелієї. Ареопаг зберіг лише вузькі повноваження в релігійних справах та справах про вбивство, що усунуло надлишковий аристократичний контроль.

Перикл, який домінував у політичному житті Афін 450–430 років до н.е., пришвидшив процес демократичних перетворень.

Було введено оплату державних посад (містос) за участь у громадських органах (Гелієя, Буле тощо), що дозволило бідним громадянам брати активну участь у політичному та судовому житті. Арістотель наводив дані, що наприклад, геліасти отримували 2-3 оболи за день роботи, що було достатньо для базового прожитку. Екклесія отримувала підтримку від Перикла в своєму розвитку, оскільки саме в ній він бачив головний інструмент прямої демократії. За період правління Перикла, Афіни стали центром культури та громадської активності, що підтримувало активну участь населення у житті поліса.

Право голосу було основою афінської демократії і забезпечувало участь громадян у політичному житті. Центральний орган – Екклесія (Народні збори), ухвалював усі важливі рішення на принципі прямої демократії. Екклесія збиралася до 40 разів на горі Пнік, де право на участь у зборах мали повнолітні чоловіки-громадяни (старше 20 років), що народжені в Афінах від афінських батьків. Для рішень по ключовим питанням був необхідний кворум у 6 тисяч осіб. Порядок денний формувала Рада п'ятисот та ініціативи громадян, голосування здебільшого було відкритим і здійснювалося підняттям рук (хеїротонія). У випадку остракізму, голосування проводилося таємно. Екклесія згідно своїх повноважень мала право на прийняття законів, вирішення питань війни і миру, обрання посадовців (зокрема стратегів) та розгляд державних злочинів (наприклад, *eisangelia* – звинувачення у зраді).

Право голосу мали не всі верстви населення. Наприклад, жінки, раби та метеки (іноземці) були виключені з політичного життя, також за правилом атимія (позбавлення громадянських прав), не мали подібних політичних прав злочинці і порушники обов'язків [7, с. 39]. Фактично, право голосу мали тільки 10-20% населення Афін, хоча це звісно не вписується в рамки сучасної демократії, на той час це було доволі прогресивно. Афінська демократія була прямою демократією, де рішення безпосередньо ухвалювали громадяни. Сучасні демократії в більшості представницькі, проте такі сучасні елементи як референдуми, публічні обговорення та петиції, перегукуються з афінськими типами. При цьому, сучасна демократія ліквідувала обмеження, що були властиві Афінам у контексті захисту прав громадян.

Гелієя або народний суд Афін була основним судовим органом і важливим кроком до розвитку демократичного правосуддя. Мала склад з 6 тисяч геліалістів (присяжних), яким виповнилося 30 років і яких щороку обирали за системою жеребкування [8, с. 20]. Для розгляду судових справ формувалися колегії в залежності від складності справи від 201 до 2001 осіб, що робило неможливим підкуп присяжних в силу їх кількості. У день засідання спеціальний механізм клеротерій, обирав геліалістів для забезпечення неупередженості та випадковості вибору присяжних. Судовий

процес був відкритим, де сторони виступали самостійно без адвокатів і мали певний час на виступ, який вимірювався водяним годинником (клепсидрою). Рішення ухвалювалося більшістю голосів на таємному голосуванні спеціальними бронзовими жетонами з позначками «винний» і «невинний».

Геліея розгляда цивільні та кримінальні справи (вбивства, крадіжки, майнові спори), політичні обвинувачення (корупція, зрада), а також виступала як апеляційний орган стосовно рішень магистрантів. Головні риси даного суду були незалежність (неможливість підкупу в силу кількості присяжних), рівність перед законом (доступ всіх громадян, незалежно від статків), масова участь (демократичний контроль правосуддя) та прозорість процедур.

Геліея стала прототипом сучасних судів присяжних, зокрема в країнах англо-саксонської традиції. Проте, зважаючи на трансформацію демократії та правосуддя, між ними є відмінності - у Гелієї присяжні мали повну владу без судді, не було апеляційної системи, а участь у засіданнях суду надавалася лише афінським громадянам-чоловікам.

Суди сучасності в свою чергу, поєднують присяжних із професійними суддями, є інклюзивними, мають апеляційні механізми та захист прав усіх верств населення. Але, принципи, які були закладені в Стародавніх Афінах за типу випадковості вибору, громадської участі та таємного голосування, є основою сучасного демократичного судочинства.

Афінська демократія характеризувалася складною системою виборчих механізмів, де поєднувалися вибори, обмеження термінів повноважень та жеребкування. Це дало змогу забезпечити участь широкого кола громадян, посилювало контроль з боку народу й зменшувало ризики концентрації влади в одних руках. Основний інструмент добору посадовців – жеребкування застосовувалося для більшості адміністративних органів, наприклад, в Буле (Рада п'ятисот), Гелієї та для вибору архонтів. У стародавніх Афінах вважали жереб найдемократичнішим методом, оскільки він виключав вплив багатства, зв'язків або соціального статусу. В клеротерію (спеціальний пристрій голосування) вставляли жетони з іменами кандидатів, а жеребкування символізувало довіру до волі богів і до рівності всіх громадян перед законом.

Рада п'ятисот (Буле) – ключовий виконавчо-адміністративний орган, що забезпечував безперервне управління полісом (містом-державою). До її складу входили 500 громадян, по 50 від кожної філії (їх було 10) [7, с. 41]. Для забезпечення ротації, учасників ради обирали жеребкуванням строком на один рік, без можливості переобрання. В компетенцію Буле входили питання підготовки порядку денного і законопроектів для Екклесії, контролю за виконанням рішень, фінансами, флотом та питання зовнішньої політики і процедури ostracism. Діяльність ради було поділено на десять пританій (по 50 осіб), які чергували 36-37 днів. Під час кожної пританії одна з філ виконувала функції виконавчого комітету, а щодня обирався новий голова (epistates), що виконував обов'язки на кшталт сучасного голови уряду, але лише на один день.

Вибори застосовувалися для посад, де була потрібна фахова компетенція - як приклад, фінансові посадовці (скарбник) або стратеги (воєначальники) і такі вибори проводилися шляхом відкритого голосування в Екклесії. На виборах велике значення мали риторичні здібності та громадський авторитет, завдяки чому Перикл, багаторазово обирався стратегом в силу своїх військових та політичних талантів [9].

У порівнянні із сучасною демократією, афінські механізми як мають подібності, так і відмінності. Наприклад, жеребкування сьогодні майже не використовується в політиці, за виключенням добору присяжних або в громадських асамблеях, як у Ірландії. Принцип ротації посад і обмеження строків перебування на певних посадах, нагадує сучасні антикорупційні запобіжники. Буле, як дорадчий орган має багато спільного з сучасними парламентськими комітетами, що готують законодавчі ініціативи для голосування у парламенті. Тобто, підсумовано, що афінська модель виборчих механізмів з поєднанням виборів, ротації та жеребу, була дуже новаторською для свого часу, яка суттєво вплинула на формування сучасної демократичної традиції, що забезпечує народовладдя, верховенства права і незалежність судової системи.

Афінська демократія має значний вплив на формування сучасного розуміння демократичного правління, оскільки вона сформувала народовладдя, де початок ідеї про участь громадян у прийнятті політичних рішень бере свій шлях в Екклесії. Геліея заклала фундамент верховенства права і незалежного правосуддя, де всі рівні перед законом. Жеребкування та ротація посад стали моделлю участі широких верств населення в управлінні державою. При цьому зазначимо, що афінська демократія мала обмеження - право користуватися її благами належало виключно віль-

ним громадянам-чоловікам. Виключення з політичного процесу жінок, метеків та рабів, суперечить сучасному принципу універсальності права та гендерної рівності.

Висновки: отже, афінська демократія - це унікальний політичний експеримент, який заклав основу для більшості сучасних демократичних інститутів. Вперше в історії вільні громадяни (вільні чоловіки) отримали право безпосереднього ухвалення законів, контролювання влади та здійснення правосуддя. Екклесія забезпечувала пряму участь у прийнятті рішень, Геліея надавала доступ до незалежного судочинства за участі великої кількості присяжних, а Буле організовувало щоденне управління містом.

Використання поєднувальної моделі жеребкування, широкої участі громадян в управлінні і ротація посад, запобігало корупції та концентрації влади, а участь у політичному житті, афіняни вважали не правом, а обов'язком кожного громадянина. Не дивлячись на обмеження за типу виключення жінок, рабів і метеків, афінська демократія продемонструвала силу громадського самоврядування. Її спадщина проявляється і сьогодні - у судах присяжних, виборчих системах, механізмах підзвітності та публічних дебатах. Стародавні Афіни стали першим суспільством і державним організмом, де політика, право і справедливість були справою всього народу, а не привілеєм обраних верств населення.

Реформатори такі як Солон, Клісфен, Ефіальт та Перикл заклали ідеологічну та інституційну основу афінської демократії. Своїми реформами, вони створили баланс між участю громадян, ефективністю управління та стримуванням владних зловживань, що стало натхненням для майбутніх політичних систем. Афінська демократія є не лише історичним прикладом, а й концептуальною основою для розуміння та розвитку сьогодишнього демократичного суспільства. Її досягнення та обмеження є цінним джерелом для осмислення ролі громадян в політичному житті, меж влади та значення правових механізмів у контексті забезпечення справедливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шаульський І. Полісний демократичний ідеал афінян за промовою Перікла у творі Фукідида. Збірник матеріалів XXV наукової конференції здобувачів вищої освіти факультету історії та географії. Квітень 2022 року. Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2022. 287 с. С. 200–202.
2. Ніколенко В. Афінська держава та демократія у науковій спадщині Аристотеля. Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2020. Т. 12. № 1. С. 87–94.
3. Череватюк В.Б., Темченко Я.О. Право бути людиною та проблеми його реалізації: від історичних витоків до сучасності. Scientific works of Kyiv Aviation Institute. Series Law Journal» Air and Space Law». Т. 1. № 74. 2025. С. 90–97.
4. Козинець О.Г., Пода Р.В. Соціально-економічний блок реформ Солона. 2022. С. 301–303.
5. Сікун М.В. Правове становище населення в давній Греції: дис. Національний авіаційний університет, 2024. С. 116 - 118.
6. Бень Я.В. Щодо утвердження демократії участі в публічному управлінні держав Античності. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 2 (8). С. 137–146.
7. Довбищенко М. та ін. З історії публічного управління: досвід функціонування управлінських структур в умовах афінської демократії. *Публічно-управлінські та цифрові практики*. 2024. № 1. С. 36–44.
8. Басараб О.Т., Бомбергер І.Л. Історія держави і права України та зарубіжних країн. 2021. 237 с.
9. Pericles. Ebsco: веб-сайт. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/history/pericles?> (дата звернення: 11.06.2025).